

1 INLEIDING

1.1 Hoe Prometheus het vuur van de goden stal

De prijs van het vuur

In de Griekse mythologie staat Prometheus bekend als de god die het vuur van de goden stal en het aan de mensheid gaf. Vuur symboliseerde niet alleen warmte en licht, maar ook kennis, technologie en beschaving. Door deze daad schonk Prometheus de mens de mogelijkheid om te smeden, te koken, te bouwen, kortom, om zichzelf te ontwikkelen. Zijn daad werd echter gezien als een ernstige overtreding van de goddelijke orde. Als straf liet oppergod Zeus hem vastketenen aan een rots in de Kaukasus, waar een adelaar dagelijks zijn lever opat. Omdat Prometheus onsterfelijk was, groeide de lever telkens weer aan. Prometheus werd zo het symbool van vooruitgang, opoffering en de menselijke drang om grenzen te verleggen.*

Deze mythe is door filosofen en denkers over technologie vaak geïnterpreteerd als een metafoor voor de dubbele aard van technologie. Enerzijds stelt technologie de mens in staat om zich te bevrijden van natuurlijke beperkingen en zijn wereld vorm te geven, een daad van emancipatie (Hauskeller, 2009). Anderzijds brengt technologie ook risico's, afhankelijkheid en ethische dilemma's met zich mee. Zoals Prometheus het vuur gaf zonder dat de mens de gevolgen volledig kon overzien, zo ontwikkelen wij vandaag technologieën, van artificiële intelligentie (AI) tot genetische manipulatie, waarvan de impact moeilijk te voorspellen is. In dit verband heeft filosoof Peter Paul Verbeek (2020)* al eens een vergelijking gemaakt met het verhaal van het monster van Frankenstein, waarvoor de schrijver Mary Shelley zich in de tweede helft van de negentiende eeuw heeft laten inspireren door de mythe van Prometheus. Verbeek gebruikt het

Frankenstein-verhaal als waarschuwing: technologie mag niet aan zichzelf worden overgelaten. In het boek laat dr. Victor Frankenstein zijn creatie zonder begeleiding achter, met rampzalige gevolgen. Verbeek stelt dat wij technologie juist actief moeten begeleiden, omdat die ons gedrag en onze samenleving beïnvloedt. Technologie is kortom niet neutraal, ze draagt waarden in zich. De vraag is wat de prijs van het vuur is.

Prometheïsche schaamte

De Oostenrijks-Duitse filosoof Günther Anders (1956) introduceerde het begrip ‘prometheïsche schaamte’ om te beschrijven hoe de mens zich in het tijdperk van de technologie verhoudt tot zijn eigen creaties. Volgens Anders is de mens niet in staat om de gevolgen van zijn technologische daden te overzien, laat staan te beheersen. We maken dingen die ons verstand, onze verbeelding en ons morele beoordelingsvermogen overstijgen. En dat maakt ons beschaamd: we voelen ons inferieur aan onze eigen producten. Deze schaamte is niet alleen psychologisch, maar ook maatschappelijk. In plaats van de technologie aan te passen aan de mens, past de mens zich aan aan de technologie. We worden gebruikers, uitvoerders, consumenten, maar zelden nog ontwerpers of kritische denkers. Anders zag hierin een gevaarlijke ontwikkeling: technologie wordt een autonome kracht, losgezongen van menselijke verantwoordelijkheid. In het licht van de Prometheus-mythe is deze analyse bijzonder treffend. Prometheus gaf de mens het vuur, maar de mens blijkt niet in staat om dat vuur te dragen zonder zichzelf te verbranden. Günther Anders roept ons op om niet alleen te kijken naar wat technologie mogelijk maakt, maar vooral naar wat zij van ons vraagt, moreel, psychologisch en politiek. Zijn werk is daarmee een pleidooi voor technologische bescheidenheid én morele moed.

Relatie met dit boek over technologie en geweld in afhankelijkheidsrelaties
Over die laatste vraag gaat dit boek. Het gaat uiteraard niet over alle technologie, maar vooral over technologie in relatie tot geweld in afhankelijkheidsrelaties. In mijn vorige boek, het eerste in deze serie, lag de focus op de interpretatie van cijfers over geweld (Janssen, 2025a). Dat is een thema waar ik als criminoloog al jarenlang studenten onderwijs over geef, met dat onderwerp ben ik vertrouwd. Dit nieuwe boek is anders. Het schrijven ervan was voor mij een ontdekkingsreis, juist omdat ik geen expert ben op technologisch gebied. Ik moest me verdiepen in hoe technologie – van apps tot algoritmes – een rol speelt in gewelddadige afhankelijkheidsrelaties, en hoe die technologie zowel kan beschermen als in gevaar kan brengen. Dat was confronterend én verrijkend.

De metafoor van Prometheus heeft mij geholpen om deze dubbelzinnigheid te duiden. Technologie kan bevrijden, zoals het vuur dat warmte en licht brengt. Maar zonder begeleiding, zonder ethisch kompas, kan het ook schade aanrichten. Denk aan surveillance in relaties, digitale controle, of het gebruik van technologie om iemand te isoleren. Juist in afhankelijkheidsrelaties, waar ongelijkheid en macht een rol spelen, kan technologie een verlengstuk worden van geweld (zie ook: Janssen, 2017b). Door Prometheus als kapstok te gebruiken, wil ik laten zien dat we niet alleen moeten kijken naar wat technologie mogelijk maakt, maar ook naar wat het in negatieve zin kan veroorzaken. In afbeelding 1.1 zien we een lichte en een donkere kant die deze dubbelzinnigheid symboliseert. Net zoals Prometheus zijn straf kreeg voor het uitdagen van de goden, moeten wij ons bewust zijn van de risico's van technologische interventies zonder voldoende reflectie. Dit boek is dus niet alleen een analyse van de relatie tussen technologie en geweld, maar ook een pleidooi voor verantwoordelijkheid: van ontwerpers, beleidsmakers, en professionals betrokken bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties en eigenlijk een appel aan ons allemaal. Hoewel dit boek zich met name

richt op geweld in afhankelijkheidsrelaties, zijn veel van de beschreven technologische mechanismen, zoals digitale controle, intimidatie en manipulatie, ongetwijfeld ook relevant in andere contexten. De nadruk ligt echter niet alleen op geweld in afhankelijkheidsrelaties omdat dit mijn expertisegebied is, maar vooral omdat ik de noodzaak zie om structureel aandacht te vragen voor deze vorm van geweld, omdat die het meeste voorkomt in onze samenleving.

Afbeelding 1.1

Prometheus steelt het vuur van de goden

Hoe de afbeeldingen in dit boek met AI tot stand kwamen

Voor mijn vorige boek *Het geweld achter cijfers* (Janssen, 2025a) liet ik me inspireren door Plato's allegorie van de grot. De afbeelding op het omslag kwam toen uit Wikicommons: helder, klassiek, compleet. Voor dit boek wilde ik iets vergelijkbaars, een beeld dat het hele verhaal van Prometheus vertelt: hoe hij het vuur van de

goden steelt en daarvoor wordt gestraft door aan een rots te worden geketend, waar dagelijks een adelaar aan zijn lever komt pikken. In het laatste hoofdstuk van dit boek kom ik terug op het slotakkoord: Herakles bevrijdt Prometheus door de adelaar neer te schieten. Dat laatste element, de pijl, bleek een verhaal op zich. In een vroege versie van dit plaatje knuppelde Herakles de vogel neer. In andere versies leek het alsof de adelaar met de pijl wegvloog. In weer een andere hield hij hem triomfantelijk in zijn poten. Zoals het er nu staat, is het nog steeds niet perfect, maar ik was er klaar mee. De pijl komt in de buurt van de vogel. Punt. Grafisch wilde ik een stripachtige stijl, net als bij het vorige boek. Licht en donker moesten de dubbelzinnigheid van technologie uitdrukken: links verbondenheid en creativiteit, rechts controle en onderdrukking. In eerdere versies zat dat er beter in. Nu staat er in het donkere deel zelfs nog een lachende vrouw. Misschien is het zo erg dat ze niet eens door heeft dat ze online bedrogen is, denk ik dan maar. Het probleem was dat hoe meer ik me op die verdraaide pijl bleef concentreren, hoe meer die diepere lagen in het linkerdeel van de afbeelding verdwenen. Ook het laten lijken van Prometheus links en rechts bleek een uitdaging. Uiteindelijk heb ik mezelf maar toegestaan te denken dat Prometheus in het rechterdeel er gewoon wat meer getergd uitziet. Straf laat immers sporen na en de arme Prometheus had letterlijk en figuurlijk het een en ander op zijn lever. Waarom dit verhaal? Omdat het idee van ‘even op een knop drukken’ bij AI een mythe is. Deze afbeelding is, meen ik, versie vijftien. En ben ik echt helemaal tevreden? Nee. Maar het is goed genoeg om het verhaal te dragen en mijn punt te maken. En dat is precies wat ik wilde. In het kader ‘Over het gebruik van AI bij het schrijven van dit boek’ in paragraaf 8.2 en in ‘Verantwoording en dank’ aan het einde van dit boek, kom ik nog eens terug op mijn gebruik van AI.